

Ferâiznâme Literatürüne Zeyl: Hâzık'ın *Ferâ'izü'l-Manzûme*'si
Addendum to Feraizname Literature: Hazik's Feraizü'l-Manzume

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi
Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Mehmet Akif Gözitok
Erzurum Teknik Üniversitesi
makif.gozitok@erzurum.edu.tr

Halime Çavuşoğlu
Erzurum Teknik Üniversitesi
cavusogluhalime@erzurum.edu.tr

Başvuru / Submitted:
11 Nisan 2024

Kabul / Accepted:
15 Temmuz 2024

DOI: [10.21021/osmed.1467499](https://doi.org/10.21021/osmed.1467499)

Atıf/Citation:
Gözitok, M. A; Çavuşoğlu H. "Ferâiznâme Literatürüne Zeyl: Hâzık'ın *Ferâ'izü'l-Manzûme*'si", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 23 (2024): 207-233.

Benzerlik / Similarity: 1

Öz

Fıkıh ilminin en önemli konularından kabul edilen ferâiz ilmi, en genel tanımıyla ölen bir kişinin ardında bıraktığı mirasa kimlerin mirasçı olabileceğini ve mirasçıların alacakları payların nasıl hesaplanacağını açıklayan bir ilim dalıdır. Türk-İslam edebiyatının dinî muhtevalı edebî türlerinden kabul edilen ferâiznâmeler, bu ilme dair yazılmış manzum ve mensur eserlerdir. Anadolu sahası Türk edebiyatında ilk örnekleri XV. yüzyılda görülen ferâiznâme türünün, XX. yüzyıla kadar devam ettiği ve irili ufaklı birçok örneğinin kaleme alındığı bilinmektedir. Bu edebî türün kayıp halkalarından biri de XVIII. yüzyılın önde gelen âlim ve fazıl şairlerinden kabul edilen Erzurumlu Muhammed Hâzık Efendi'nin *Ferâ'izü'l-Manzûme* adlı eseridir. Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulunmayan söz konusu bu eserde Hâzık, talebelerinin ferâiz ilmini daha kolay öğrenebilmesi ve elzem kısımlarını ezberleyebilmesi için ferâiz ilminin önemli metinlerini muhtasar olarak nazmen ele almıştır. Bu çalışma, bilinen tek nüshası Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü Satın Alınanlar Koleksiyonu 35 numarada kayıtlı olan *Ferâ'izü'l-Manzûme*'nin ilmi neşri ile dil, üslup, muhteva ve şekil bakımından incelenmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ferâiznâmeler, İslam Miras Hukuku, Erzurumlu Hâzık.

Abstract

The science of feraiz, which is considered one of the most important subjects of the science of fiqh, is a branch of science that explains, in its most general definition, who can inherit the inheritance left behind by a deceased person and how the shares the heirs will receive are calculated. Feraiznâmes, which are accepted as literary genres with religious content in Turkish-Islamic literature, are works in verse and prose written about this science. It is known that the feraizname genre, the first examples of which were seen in the Anatolian Turkish literature in the 15th century, continued until the 20th century. One of the missing links of this literary genre is the work called Feraizü'l-Manzume by Erzurumlu Muhammed Hazik Efendi, who is considered one of the leading scholars and virtuous poets of 18th century. In this work, about which there is no information in the biographical and bibliographical sources, Hazik has made a verse summary of the important texts of the science of feraiz in order for his students to learn the science of feraiz more easily and memorize its essential parts. This study aims to examine the scientific publication of Feraizü'l-Manzume, the only known copy of which is registered in the Seyfettin Özege Department Purchased Collection of Atatürk University Central Library, number 35, in terms of language, style, content and form.

Keywords: Ferâiznâmes, Islamic Inheritance Law, Erzurumlu Hâzık.

Giriş

Teorik ve estetik esaslarını İslâm kültüründen alan klasik Türk edebiyatı, konu ve muhteva bakımından dinî yönün ön planda olduğu bir edebiyattır.¹ Bu yönüne atıfla “İslamî Türk Edebiyatı” yahut “Ümmet Çağı Türk Edebiyatı” diye de isimlendirilen klasik Türk edebiyatının en mühim ve bereketli ürünlerinin, şüphesiz dinî eserler olduğunu ifade etmek gerekir. Son derece iyi medrese eğitimi görerek Arapça ve Farsçayı ana dilleri kadar iyi öğrenen Türk şairleri; Kur’an ve hadis çevirileri/tefsirleri, fıkıh, kelim, akâid, tasavvuf, evliya/enbiya kıssaları, tabakât ve menâkıb kitapları gibi kaynaklardan aldıkları ilhamla son derece geniş konu yelpazesine sahip eserler kaleme almışlardır.² Bu eserler zamanla bir yekûn oluşturarak akâidnâme, fazîletnâme, fezâilü’s-sıyâm, gazavât-nâme, itikâdnâme, kıyâmetnâme, mahşernâme, manzum fetvalar, manzum tefsir, menâkıbnâme, menâsikü’l-hac, mirâcnâme, nasihatnâme, ramazân-nâme, şefaâtnâme, şurûtü’s-salât, velâyetnâme... gibi pek çok dinî muhtevalı edebî türü ortaya çıkarmıştır.³ Türk edebiyatında bu edebî türlerden örneğine en çok rastlananlardan birisi de ferâiznâmelerdir. Ferâiznâme, sözlükte “bir şeyi belirlemek, takdir etmek, kesinleştirmek, pay ve parçalara ayırmak” anlamlarına gelen ‘farz’ kelimesinden türeyen ve “takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay” anlamına gelen “farîza” kelimesinin çoğulu olan “ferâiz”⁴ ile Farsça “mektup, kitap, mecmua” gibi anlamlara gelen⁵ “nâme” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve en genel tanımıyla İslam’ın miras taksimini konu edinen ferâiz ilmine dair yazılmış dinî manzum ve mensur eserlere verilen addır.⁶

Anadolu sahası Türk edebiyatında kaleme alınmış ferâiznâmeler üzerine kapsamlı bir doktora tezi hazırlayan Mehmet Güler, bu edebî türün Anadolu sahasında bilinen en eski örneğinin XV. yüzyılda Larendeli Nişânî (ö. 1481) tarafından kaleme alınan *Kitâb-ı Ferâiz-i Manzûm* olduğunu ifade etmektedir.⁷ Bunun dışında Güler, XVI. yüzyılda Dursunzâde Abdullâh Feyzî (1595’te h.), Remzîzâde İlmî-i Edirnevî (ö. 1598); XVII. yüzyılda Latîf (1604’te h.), İbrahim Tâcî (1627’de h.), Fahrî (ö. 1646), Hüseyin b. Alî, Hasköylü (2) (1651’de h.), Hâfız Abdurrahmân Efendi (1659’da h.); XVIII. yüzyılda Reyyî (3) (1715’te hayatta), Fethî (1765’te hayatta), Hicâbî (1768’de h.); XIX. yüzyılda Mollâcıkzâde (1822’de h.), Hâfız Osmân Efendi (1863’te h.), Bayburdî Müftizâde Mustafâ Hayâtî (1875’te h.), Zileli Mehmed Şerîf (1882’de h.), Sıdkî (1896’da h.); XX. yüzyılda ise Denizlili Alîzâde Esad (1904’te h.); yaşadıkları yüzyıl hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Hacı Sinân Efendi, Kâdî, Mümin Efendi, Nihâdî, Zâtî gibi isimler tarafından kaleme alınmış 27 ve müellifi meçhul 5 manzum ferâiznâme belirlemiştir.⁸ Bunlara ek olarak XV. yüzyılda “karışık dilli” olarak

¹ Her ne kadar bu edebiyatın lâ-dinî konuları terennüm eden bir veçhesi bulunsa da bunda dahi yine İslam kültür dairesinin ortak edebî malzemesinden istifade edildiği açıkça görülmektedir: “Ümmet çağı edebiyatı, İslam dininin ortaya koyduğu hükümlere dayanır. Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur’an’dan bir ayet, Peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın. Tefsir, kelim, fıkıh gibi İslamî bilimlerin kültürün dayanağıdır.” bk. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 24.

² Ağâh Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri,” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 20 (1972): 76.

³ Dinî konular etrafında teşekkül eden edebî türler hakkında geniş bilgi için bk. Ağâh Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri,” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 20 (1972): 76-80; Amil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler,” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içinde (s. 349-365). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1998.

⁴ Ali Bardakoğlu, “Ferâiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII (İstanbul 1995), 362; T. Willem Juynboll, “Ferâ’iz”, *İslam Ansiklopedisi*, IV (Ankara 1979), 551.

⁵ Ali Ekber Dihudâ, *Lugatnâme-i Dihudâ* ed. Muhammed Mu’in ve Cafer Şahidi, (Tahran: Müessesese-i Lugatname-i Dihuda, 1998), XIV/22258.

⁶ Mehmet Güler, “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler” (Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2015), 21.

⁷ Güler, “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler”, 26.

⁸ Güler, “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler”, 25-28.

Muhammed b. Abbas tarafından nazmedilen *Manzûme-i Ferâ'iz*⁹; yine Çağatay Türkçesi dil özellikleri gösteren ve Şîrî mahlaslı bir şair tarafından yazılan *Manzûm Ferâiz*¹⁰; XVIII. yüzyılda Mehmed Haşim Efendi'nin (1708'de hayatta) kaleme aldığı *Manzûm Ferâiz*¹¹ ve Mehmed Hasib Dürrî (ö. 1913) tarafından yazılan *Zübdetü'l-Ferâiz*¹² yine bu türün manzum örneklerindedir. Mehmet Güler, ferâiznâmeler üzerine hazırladığı doktora tezinde sadece manzum olan ferâiz eserlerini, ferâiznâme olarak kabul etmekte; mensurları bu türe dahil etmemektedir.¹³ Oysa bir eserin manzum yahut mensur oluşunun eserin türünü etkilemeyeceği kanaatindeyiz. Zira hemen tüm edebî türlerin hem mensur hem de manzum örnekleri bulunmaktadır. Bu sebeple biz mensur ferâiz kitaplarının da ferâiznâme olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu sebeple Güler'in mensur oldukları için ferâiznâme türüne dahil etmediği Hacibzâde Muhammed b. Mustafâ el-İstanbulî'nin *Ferâiz-i Vâfiye*'si, Filibeli Ahmet Hulusî Efendi'nin *Sirâciyye Tercümesi*, Hasan b. Nasûh el-Bosnevî'nin *Tercümetü'l-Ferâizi's-Sirâciyye*'si türün mensur örnekleridir.¹⁴

Ferâiznâmeler üzerine bugüne değin yapılan çalışmalar Mehmet Güler'in bu tür hakkında hazırlamış olduğu doktora tezine dayanmaktadır. Söz konusu tezde yazar, bu edebî türün tüm özelliklerini başarıyla ortaya koymuş ve türün o günkü şartlarda tespit edebildiği örneklerini yayımlamıştır. Gelişen teknolojik imkanlar sayesinde bu türün daha önce haberdar olunmayan birçok örneği daha tespit edilmiş ve bunlar da müstakil çalışmalarla bilim âlemine tanıtılmıştır. Bu türün bugüne değin haberdar olunmayan örneklerinden birisi de Erzurumlu Muhammed Hâzık Efendi'nin biyografik ve bibliyografik kaynaklarda hakkında hiçbir bilgi bulunmayan *Ferâ'izü'l-Manzûme* adlı eseridir. Klasik Türk edebiyatının önemli şairlerinden kabul edilen Hâzık'ın manzum ferâiznâmesini konu edinen bu çalışmada, söz konusu eser dil, üslup, şekil ve muhteva bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenecek ve eserin transkripsiyon alfabesi ile çeviri yazılı metni sunulacaktır. Böylece her geçen gün artan ferâiznâme türünün müktesebatına mütevazî bir katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

1. Şair ve Âlim Muhammed Hâzık Efendi¹⁵

XVIII. yüzyılın önde gelen âlim ve fazıl şairlerinden Erzurumlu Muhammed Hâzık Efendi,

⁹ Eyüp Sertaç Ayaz, *Manzûme-i Ferâ'iz*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.

¹⁰ Selim Genç, “Şîrî'nin Manzum Ferâiz-nâmesi.” Yüksek lisans tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2021.

¹¹ Süleyman Arslan, “Mehmed Haşim Efendi'nin Manzûm Ferâizi (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin).” Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, 2023.

¹² Muhammed Raşit Akpınar, “Manzum Ferâiz Edebiyatının Bir Örneği: Ayıntâbi Mehmet Hasib Dürrî Efendi'nin Zübdetü'l-Ferâiz İsimli Eseri,” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2023): 1411-1442.

¹³ Güler, “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler”, 28.

¹⁴ Muhittin Eliaçık, “Denizlili Köralizade Es'ad Efendi'nin Mir'at-ı Ferâiz'i,” *Diyanet İlmî Dergi* 44/4 (2008): 124; Muhittin Eliaçık, “Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi,” *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* II (2009): 19.

¹⁵ Şairin biyografisi, *Dîvân*'ı üzerine çalışma yapan Hüseyin Güftâ ve Naci Okçu tarafından teferruatlıca ele alındığından tekrara düşmemek adına söz konusu çalışmalardan ana hatlarıyla iktibas edilecektir. bk. Hüseyin Güftâ, “Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni.” Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 1992; Hüseyin Güftâ, *Erzurumlu Şair Hâzık*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001; Hüseyin Güftâ, *Erzurum'un Yüzleri Hâzık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014; Naci Okçu, “Hâzık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII (İstanbul 1998), 122.

Bununla birlikte Hâzık üzerine araştırmalar yaparken İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Şevket Rado Yazmaları, 8 numarada kayıtlı ve şairin talebelerinden Erzurum Müftüsü Fâik Osman Efendi tarafından istinsah olunan bir *Hâzık Dîvân*'ı belirledik. Bu nüshayı kıymetli kılan husus ise Fâik Osman Efendi'nin *Dîvân*'ın başına bizzat kendisinin eklediği “Menâkıb-ı Sâhibü'd-Dîvân Es-Seyyid Muhammed Hâzık Efendi-i Nakibü'l-Eşrâf-ı Erzurum” başlıklı mensur biyografik dibacedir. Bu eser Hâzık'a dair birinci ağızdan biyografik bilgiler barındırması açısından dikkate değerdir. Şairin hayatı üzerine hazırlanan araştırmalardan hareketle kaleme aldığımız bu muhtasar biyografiyi bu vesikadan edindiğimiz yeni bilgilerle tashih ve tesvik edeceğiz.

1102/1690-91 yılında¹⁶ Erzurum'da doğmuştur. Babası Feyziyye Medresesi müderrisi İspirli Ebubekir Efendi'dir.¹⁷ İlk öğrenimini babası Ebubekir Efendi'den alan Hâzık, Erzurum'da devrin tanınmış âlimlerinden Erzurum müftüsü ve İhlâsiyye Medresesi müderrisi Müftü Ömer Efendi'nin rahle-i tadrîsinden geçtikten sonra icazetnamesini alarak İstanbul'a gitmiş¹⁸ ve dönemin büyük âlimlerinden Ebü'n-Nafî Ahmet b. Muhammed b. İshak el-Kazâbâdî'den (ö. 1163/1750) ilim tahsil etmiş ve icazet almıştır. Daha sonra Erzurum'a dönen Hâzık, Erzurum Yazıcızâde İbrahim Paşa Medresesi ve Feyziyye Medresesi'nde¹⁹ elli yıla yakın müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda Erzurum nakîbüleşrâfî ve Erzurum müftülüğü²⁰ de yapan Muhammed Hâzık Efendi, Fâik Osman Efendi'nin beyanına göre 27 Ramazan 1176/11 Nisan 1763 tarihinde 80 yaşına yakın bir yaşta vefat etmiştir.

Onun en zor ilmî meseleleri dahi kolayca halledebilecek kudrette bir âlim olduğu hususunda biyografik kaynaklar hem-fikirdirler.²¹ Çağdaşı Erzurumlu Zihnî, onun ilmin kühüne vararak ilimde yüksek bir mertebeye erişmiş, çok yönlü ve derin bilgisiyle halk arasında meşhur olmuş ve aynı zamanda halkın gönlünde taht kurmuş bir allâme olduğunu belirtir.²² Nitekim şairin bu yönü onun eserlerine de yansımış *Divan*'ının dışında Kadı Beyzâvî Tefsiri'ni izah eden *Talîkât alâ-Tefsîri'l-Beyzâvî* ve Erzurum müftülüğü görevi sırasında çeşitli konular hakkında verdiği fetvaları ihtiva eden ilmî eserler de kaleme almış fakat bunlar bugüne ulaşmamıştır.²³ Erzurumlu Muhammed Hâzık Efendi'nin dinî ilimlerdeki derinliği ile şairlik kudretini bir araya getirdiği bir başka eseri ise bugüne değin varlığından haberdar olunmayan *Ferâ'izü'l-Manzûme* adlı manzum risalesidir.

2. Hâzık'ın *Ferâ'izü'l-Manzûme*'si

Ana hatlarını Kur'an ve Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarından aldığı için naklî bir ilim karakteri taşıyan ve fıkıh ilminin en önemli konularından kabul edilen ferâiz ilmi, en genel tanımıyla ölen kişinin ardında bıraktığı mirasa kimlerin mirasçı olabileceğini ve mirasçılardan her birinin alacakları payların nasıl hesaplanacağını matematik usulleriyle açıklayan bir ilim dalıdır.²⁴ Ferâiz

¹⁶ Fâik Osman Efendi Hâzık'ın 80 yaşına yakın bir yaşta vefat ettiğini ifade etmektedir. Fındıkoğlu'nun ve Mehmet Nusret'in 1102/1690-91 yılını nereden iktibas ettiklerini bilmiyoruz. (Mehmed Nusret, *Târihçe-i Erzurum* (İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338), 101; Ziyaeddin Fahri, Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri* (İstanbul: Sanâyi'-i Nefise Matbaası, 1927), 37.) Ama bizzat talebesi tarafından kaydedilen ifade, Hâzık'ın doğum tarihini biraz daha geri götürmemiz gerektiğini gösteriyor. Kanaatimizce bu tarihin 1097-98/1685-86 şeklinde güncellenmesi daha makuldür.

¹⁷ Fâik Osman Efendi, Ebubekir Efendi'nin bugün Erzurum'un Pazaryolu ilçesine bağlı Gölyanı (eski adı ile Hontus) köyünde dünyaya geldiğini; ilim tahsili için önce Erzurum'a gelerek dönemin önemli âlimlerinden Veliyyüddin Haddadî'den aklî ve naklî ilimleri tahsil ettikten sonra Şamahî'ya giderek Acem bölgesinin önemli âlimlerinden Abdünnebi-i Şirvanî'den ders okuduğunu ve icazetini alarak Erzurum'a döndüğünü belirtmektedir.

¹⁸ Fâik Osman Efendi Hâzık'ın Kazabâdî'den İstanbul'da okuduğunu ve icâzetnâme alarak Erzurum'a döndüğünü ifade etmektedir.

¹⁹ Hâzık'ın biyografisini ele alan kaynaklar ve araştırmalar onun bugün Çifte Minareli Medrese diye de bilinen Hatuniyye Medresesi'nde müderris olduğunu ifade etmektedirler. Fakat Fâik Osman Efendi söz konusu medresenin Feyziyye Medresesi olduğunu açıkça belirtmektedir. Kanaatimizce bizzat öğrencisinin vermiş olduğu bu bilgi daha doğru olsa gerektir.

²⁰ Fâik Osman Efendi Hâzık'ın Kadızade Muhammed Efendi'nin vefatından sonra Erzurum müftüsü olduğunu belirtir.

²¹ Güftâ, *Erzurum'un Yüzleri Hâzık*, 7.

²² Güftâ, *Erzurum'un Yüzleri Hâzık*, 7.

Fâik Efendi onun ilmî yönü hakkında şunları söyler: "O, dönemin en önemli âlimlerinden biriydi ve pek çok âlimin yetişmesinde katkısı vardı. Fakirin hocası olduğu gibi Camdârzâde Muhammed Efendi de onun talebelerindedir. Şiir, inşa ve hitabette o kadar başarılıydı ki onun sohbetine katılanlar büyük lezzet bulurdu. O dünyaya mail olmayıp sufi-meşrep, vakarlı, halim selim ve hoşsohbet bir zattı."

²³ Güftâ, *Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı...*, 3-14; Güftâ, *Erzurumlu Şair Hâzık*, 17-25; Güftâ, *Erzurum'un Yüzleri Hâzık*, 3-7; Okçu, "Hâzık", 122.

²⁴ Bardakoğlu, "Feraiz", 362; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1969), V/208

ilmi “... kıyas işleminin cârî olmayacağıının kabulü, belirli seviyede matematik ve hesap bilgisi gerektirmesi, sosyo-ekonomik hayata etkisi ve toplumun kendisine daha fazla ihtiyaç duyması” gibi kendine has özellikleri sebebiyle fikhin diğer alanlarından ayrılmaktadır.²⁵ Gerek Hz. Peygamberin hadis-i şeriflerinin teşviki²⁶ gerek vakıf, vasiyet, hibe gibi toplumun sosyoekonomik hayatını yakından ilgilendiren bahisleri doğrudan ele alıyor olması bakımından Müslümanlar, İslam dininin ilk dönemlerinden itibaren ferâize büyük önem vermişlerdir. Ferâiz ilmine gösterilen bu önemden dolayı İslam âlimleri bu alanda geniş bir literatür oluşturacak kadar telifte bulunmuşlardır.²⁷ Söz konusu eserler tüm İslam beldelerinde kurulan medreselerde olduğu gibi Osmanlı dönemi medreselerinin her kademesinde en çok üzerinde durulan ve önem verilen eserlerin başında gelmektedir.²⁸ Medreselerde okutulan bu eserlerin daha kolay öğrenilebilmesi için yetkin müderrisler tarafından çeşitli mensur şerh, talikât ve tercümelerin²⁹ yanı sıra manzum ihtisarların ve tercümelerin de yapıldığı bilinmektedir.³⁰ Osmanlı medreselerinde okutulan manzum fıkıh metinleri üzerine kıymetli çalışmalar yapan Ahmet Aydın, Osmanlı medreselerinde okutulan derslerden fürû-i fıkıh ve usûl-i fıkıh sahalarında manzum eser okutma geleneğinin kıraat ve nahiv alanlarındakine nazaran tam manasıyla tekamül gösteremediğini; yalnızca ferâiz konusunda yazılmış manzum eserlerin medrese müfredatına dâhil edildiğini; bu yönüyle fıkıh alanında sadece ferâizlerin istisna olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir.³¹ Medreselerde okutulan ve ezberletilen eserlerin kolayca hatırd tutulmasını sağlamak gayesiyle kaleme alınan bu türden manzum ferâiz risalelerine bir örnek de Erzurum Yazıcızâde ve Feyziyye medreseleri müderrislerinden Allame Seyyid Muhammed Hâzık Efendi'nin kaleme almış olduğu *Ferâ'izü'l-Manzûme*'dir.

Erzurum müftülüğünün yanı sıra elli yıla yakın bir süre müderrislik yapan Hâzık, şüphesiz hem teorik hem de pratik açıdan ferâiz ilmini son derece iyi bilmekteydi. Medreselerde talebelerine okuttuğu ferâiz ilminin ana eserleri olan Muhammed es-Secâvendî'nin (ö.1200'den sonra) yazdığı *Ferâiz-i Sirâciyye* ve Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 1413) tarafından yazılan şerhi *Şerhu's-Sirâciyye* dışında Hâzık, öğrencilerinin ferâiz ilmini daha kolay öğrenebilmesi ve ezberleyebilmesi için bu metinlerin en önemli kısımlarını ana hatlarıyla ihtisar ettiği manzum bir ferâiz risalesi kaleme almıştır. *Ferâ'izü'l-Manzûme* isimli bu eser, son derece geniş kapsamlı olan ferâiz ilminin önemli metinlerini özetlemesi ve bilinmesi elzem kısımlarını ihtiva ediyor olması bakımından oldukça önemlidir.

2.1. Eserin Adı

Ferâiznâme türünde kaleme alınmış eserlerin edebî yönü çok yüksek olmadığından şairlerin

²⁵ Abdurrahman Yazıcı, “Üç Feraiz Metni Çerçevesinde Gelişen Muteahhirin Dönemi Feraiz Literatürü.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2017): 147-192.

²⁶ “Kur'an'ı ve ferâizi öğrenin ve insanlara da öğretin. Ben aranızdan ayrılacağım gibi ilim de bir gün ortadan kalkacaktır. Öyle bir zaman gelecek ki iki kişi bir farızada ve dinî bir meselede anlaşmazlığa düşecek de aralarında hüküm verecek birini bulamayacaktır.” ve “Ferâizi öğrenin ve öğretin, çünkü ferâiz ilmin yarısı olup unutulacaktır. Ümmetimden çekilip alınacak ilk ilim de odur.” hadisleri bu hususa örnek olarak zikredilebilir. bk. Bardakoğlu, “Feraiz”, 362.

²⁷ Yazıcı, “Üç Feraiz Metni Çerçevesinde...”, 148.

²⁸ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 37; Rahmi Telkenaroğlu, “Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012): 153.

²⁹ Ayrıntılı bilgiler için bk. Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, 25-46.

³⁰ Ayrıntılı bilgiler için bk. Ahmet Aydın, “Manzum Fıkıh Metinleri I.” *Usul İslam Araştırmaları* 26 (2016): 137-170; Ahmet Aydın, “Manzum Fıkıh Metinleri II.” *Usul İslam Araştırmaları* 27 (2017): 73-100.

³¹ Aydın, “Manzum Fıkıh Metinleri I”, 144.

manzumelerini hususî bir isimle isimlendirip isimlendirmediğini bilmiyoruz. Yaptığımız araştırmalarda bu türde kaleme alınmış eserlere birkaçı hariç “Manzum Ferâiz”, “Manzûmetü'l-Ferâ'iz”, “Manzume fi'l-Ferâ'iz” gibi isimler verildiği görülmektedir.³² Hâzık'ın kaleme aldığı manzumede eserin dibace, sebab-i telif ve hatime gibi bölümleri yer almadığı -yahut müstensih tarafından yazılmadığı- için şairin esere hususi bir isim verip vermediğini belirlemek mümkün görünmüyor. Fakat eserin başlığında sürh mürekkeple “Hâzâ Ferâ'izü'l-Manzûm li-Hâzıkı'l-Merhûm” yazılıdır. Biz de eseri isimlendirirken muhtevaya uygun olan bu başlığı esas aldık.

2.2. Eserin Yazılış Sebebi

Ferâ'izü'l-Manzûme adlı eserin sebab-i telif bölümünün bulunmaması, eserin özel yazılış nedeni hakkında bilgi edinmemize engel olmaktadır. Fakat eserde yer alan “anla, bilgil, kıl nazâr, gâfil olma, anladınsa, diñle” gibi ifadeler, eserin ferâiz ilmini ve bu ilmin inceliklerini öğretmek gayesiyle kaleme alındığını göstermektedir. Yine eserin içerisinde yer alan konuşma üslubu, nasihat ve tavsiye verme edası metin boyunca devam etmektedir. Özellikle aşağıda verilen örnek beyitlerde de geçen “ey gâni, ey cüvân, eyâ şâhib-hüner, ey aḥî, ey püser, ey hümâm, ey birâder, ey nev-cüvân, eyâ şâhib-yaḳîn, ey tâlib” gibi seslenme ifadeleri de eserin öğretmek amacıyla kaleme alındığına işaret etmektedir:

Bint ile uḫt oldılar zât-ı 'uşûbet *ey cüvân*

Bi'n-neseb oldu 'uşûbet şâhibi bunlar hemân (B. 45)

Yedidir mahrec küsür-ı farza *bilgil ey hümâm*

Dörtde 'avl olmaz velâkin üçde 'avl olur tamâm (B. 65)

Ey birâder vardurur taşhîḫde yedi uşûl

Eyleyem bir bir beyân cân u gönülünden *kıl kabûl* (B. 72)

Diñle ey tâlib nedir hünşâ-yı müşkil ḫişşesi

Ḥâletiniñ esvâ'ı oldu naşîb ü ḫışşası (B. 165)

2.3. Eserin Nazım Şekli ve Beyit Sayısı

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan *Ferâ'izü'l-Manzûme*, Hâzık'ın bugüne ulaşan manzumeleri arasındaki³³ yegâne mesnevi örneğidir. Diğer taraftan kısa mesneviler grubuna dahil edilebilecek 167 beyitlik bu mesnevide, yukarıda da ifade edildiği üzere klasik mesnevi tertibinde genellikle bulunan tevhit, münacat, naat, miraciye, methiye, sebab-i telif ve hatime gibi bölümlerin bulunmadığı görülmektedir. Telif olunan ferâiznâmelerde bu bölümlere çoğunlukla yer verilmesine rağmen³⁴ bu ferâiznâmede bu bölümlerden hiçbirisine yer verilmeyip hemen ana metinle başlanmasında müstensihinin etkisi olduğu kanaatindeyiz. Zira eser, bir medresede okunmak; gerektiğinde beyitler arasına yahut derkenara şerh/hâşiye/talikât yazılmak gayesiyle geniş boşluklar bırakılarak istinsah olunmuştur. Bu da müstensihinin eseri ilmî bir gerekçe ile istinsah ettiğine; ana metnin dışındaki ders ile ilgili olmayan kısımları önemsememiş; bu yüzden de söz konusu bölümleri kaydetmemiş olabileceğine işaret etmektedir. Bu sebeplerle eserin mevcut halinden daha

³² Güler, “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler”, 21.

³³ Güftâ, *Erzurumlu Şair Hâzık*, 95-97.

³⁴ Güler, “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler”, 1516.

hacimli bir eser olması, son derece muhtemeldir. Fakat bu hususta eserin bir başka nüshası bulunana kadar kati hükümler vermek pek mümkün görünmemektedir.

2.4. Eserin Vezni ve Kافیesi

Ferâ'izü'l-Manzûme Remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezni ile kaleme alınmıştır. Klasik Türk edebiyatı şairlerinin ritmine en çok aşına olduğu vezinlerden olan bu vezin Hâzık'ın *Dîvân*'ında da çok kez kullandığı (46 kere) vezinlerdendir.³⁵ Şairin eserini mesnevilerde kullanılan kısa vezinlerle değil de bu vezinle yazmasının sebebi, bu veznin ritmik hususiyetinin hafızada kalmaya daha müsait ve didaktik metnin ifadelerinin rahatça sığabileceği hece uzunluğuna sahip olması olabilir. Yapılan incelemede şairin *Dîvân*'ında olduğu gibi *Ferâ'izü'l-Manzûme*'de de vezin noktasında son derece başarılı olduğu görülmektedir. Didaktik bir eser olmasına rağmen Hâzık, usta şairlere yaraşır şekilde eserin hemen hiçbir beytinde veznin tantanasını hissettirmez ve aruz kusurlarına düşmez. Bu da onun vezin noktasında ne kadar hassas bir şair olduğuna işaret eder.

Hâzık'ın *Ferâ'izü'l-Manzûme*'si vezinde olduğu kadar kafiye açısından da son derece başarılıdır. Şairin eserin didaktik yönünü perdeleyerek edebî yönünü artırabilmek için kafiye ve redifin üzerinde hususen durduğu hissedilmektedir. Örneğin eser incelendiğinde Hâzık'ın tüm kafiye çeşitlerine dilin imkanlarını zorlamadan güzel örnekler verdiği; redifi ise beytin ses değerini artırmada son derece başarılı kullandığı görülmektedir. Tüm bu hususlar Hâzık'ın sanatçı kimliğinin ilmî yönünün vazgeçilmez bir vechesi olduğuna delalet etmektedir. Aşağıdaki beyitler şairin bu yönüne örnek olarak gösterilebilir:

Var temâşül ger müsâvî olsalar iki 'aded
İhtilâfı i'tibârı gayri fehm etme meded (B. 68)
Mes'ele-i meyyit-i şânî dağı taşhîh olur
Evvelîñ sehmi yediñde hıfz olup taşrîh olur (B. 107)
Olsa ger taşhîh-i şânîye muvâfık n'itmeli
Evvelîn taşhîhi vefk-i şânîye darb etmeli (B. 110)

2.5. Eserin Dil ve Üslubu

Eser, kendine has ve geniş bir terminolojisi bulunan ferâiz ilminin en önemli kaidelerini ana hatlarıyla ele aldığı için doğal olarak külfetli bir dile sahiptir. Eserin bu yönü, metnin ferâiz ilminin terminolojisine aşına olmayan kişilerce anlaşılmasını son derece zorlaştırmaktadır:

Mu'takından gayra yokdur 'avrete hergiz velâ
Mu'takıñ hem mu'takı mu'tak gibidir mu'tlakâ (B. 47)
Sehmini her vârişñ darb eyle naqd-i mâla hem
Meblağı taşhîhe taqsîm etmedir şonra ehem (B. 87)
Men yureddu cins-i vâhid olmasa men lâ yured
Mes'ele ancak rü'ûsı men yuredden oldı 'ad (B. 93)

³⁵ Güftâ, *Erzurumlu Şair Hâzık*, 98.

Fakat bu külfetli dil bilinçli bir tercih değil aksine zaruretten kaynaklanıyor. Esasında şair eserinde sade, külfetsiz bir dil kullanmaya gayret etmektedir fakat konunun buna pek imkân vermediği dikkati çekiyor. Aşağıdaki beyitler şairin ferâiz terimlerini kullanmak zorunda kalmadığında ne kadar sade bir dil kullandığını göstermesi bakımından önemlidir:

Ey birâder vardurur taşhîlde yedi uşul

Eyleyem bir bir beyân cân u gönülde kıl kabûl (B. 72)

Anladınsa böyledir hâl-i inâşın kışşası

Evvelâ kısmet olur a' lâ hilâfa hişşesi (B. 128)

Diğer taraftan şairin eserde, sohbet üslubunu benimsediği; “ey ahlî, ey tâlib, ey hümâm, ey birâder, ey püser, ey nev-cüvân, ey cüvân” gibi hitap ibareleri kullanarak talebeyi metne dahil etmeye çalıştığı görülmektedir. Yine zaman zaman “ğâfil olma, anla, bilgil, bil...” gibi ifadelerle okuyucunun dikkatini metne teksif etmeye çalıştığı görülmektedir.

2.6. Eserin Bölümleri

Ferâ'izü'l-Manzûme'nin başlıksız 1-8. beyitlerinde ölen kişinin arkasından yapılacaklar ve ölen kişinin mirasının sırasıyla kimlere taksim edileceğinden bahs olunmaktadır. Akabinde sırasıyla bölüm başlıklarına yer verilmiştir. Bölümler başlıklandırılırken herhangi bir düzen takip edilmemiştir. Başlıklarda bazen fasl ve bab ifadeleri yer alırken bazen de sadece bölümün içeriğine dair bir başlıklandırma yapılmıştır. Eserde yer alan bölüm başlıkları, ilgili beyit numaraları ve bu bölümlerde işlenen konular şöyledir:

Mâni'-i İrs Olanları Beyân İder (9): Miras almaya engel olan dört durum zikredilmektedir.

Ta'dâd-ı Aşhâb-ı Ferâ'iz (10-12): On iki olan ashâb-ı ferâizin kimler olduğu üzerinde durulmuş, bu on iki kişinin dördünün erkek, sekizinin kadın olduğuna değinilmiş ve bu kişiler sıralanmıştır.

Ahvâl-i Eb (13-15): Babanın mirastaki üç hali anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Cedd (16): Mirasta dedenin durumu anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Evlâd-ı Ümm (17-18): Anne bir kardeşlerin mirastaki üç durumu anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Zevceyn (19-20): Karı kocanın mirastaki iki durumu anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Benât-i Şulbiyye (21-22): Kız evlatların mirastaki üç hali anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Benâtü'l-ibn (23-26): Oğul kızlarının mirastaki üç hali anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Ahavât (27-33): Kız kardeşlerin mirastaki beş durumu anlatılmaktadır.

Ahvâl-i Ümm (34-39): Annenin mirastaki üç hali anlatılmaktadır.

Ahvâl-i 'Aşabe (40-42): “Tek başına bulunduğu zaman mirasın tamamını, belli hisseli mirasçılarla beraber bulunduğu zaman onlardan arta kalanı alan mirasçı”³⁶ olarak tanımlanan asabe ve grupları bahsi anlatılmaktadır.

³⁶ Hayreddin Karaman, “Asabe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), 452.

‘Aşabe Bi-Ġayrihi (43-44): Dört grupta toplanan bu asabe “tek başına buldukları zaman yarım, birden fazla buldukları zaman üçte iki alan kadınların; erkek kardeşler ile birlikte bulunma hali”³⁷ şeklinde tanımlanır. Eserin bu bölümünde bi-gayrihi asabe olanlar anlatılmaktadır.

‘Aşabe Ma‘a’l-Ġayr (45) “Asabeden olmayan bir kadınla beraber buldukları takdirde asabe olan kadınlar”³⁸ olarak tanımlanan ma‘al-gayr asabenin iki grubundan bahsedilmektedir.

‘Aşabe-i Sebebiyye (46-48): “Köle âzâd etme gibi bir sebepten doğan”³⁹ bu asabelik anlatılmaktadır.

Bābu’l-Ġacb (49-55): “Başka bir varisin bulunmasından dolayı bir şahsı tamamen veya kısmen mirastan men (mahrum) etmek”⁴⁰ olarak tanımlanan hacbın, tamamen (hacb-ı hırman) veya kısmen (hacb-ı noksan), türleri ve uygulama şekilleri anlatılmaktadır.

Bābun Meġarici’l-Furūz (56-63): Belirli hisse sahiplerine hisselerin dağıtımında izlenecek usulden ve dağıtılacak hisselerin oranlarından bahsedilen bu bölümde iki tür üzerinde durulmaktadır.

Bābu’l-‘Avl (64-67): “Belirli hisse sahiplerinin (ashâbü’l-ferâiz) mirastan alacakları payların toplamının ortak paydadan fazla olması hali”⁴¹ olarak tanımlanan avl durumu anlatılmaktadır.

Fî-Ma‘rifetihî’t-Temāsül ve’t-Tedāhul ve’t-Tevāfuk ve’t-Tebāyün (68-71): Miras paylaşımına dair temāsül, tedāhul, tevāfuk ve tebayün hususları açıklanmaktadır.

Bābu’t-taṣṣih (72-74): Miras hukukunda mirasın varisler arasında küsuratsız bölünebilmesine dair yedi husus anlatılmaktadır.

Ve’s-ṣānī (75-86): Bu bölüm tashih meselesinin devamı niteliğindedir.

Fî-Ḳismetihî’t-Tereketi Beyne’l-Vereseti (87-89): Tashih meselesinin devamında malın mirasçılar arasında taksimi anlatılmaktadır.

Fi’t-tahārüc (90): “Varislerden bir veya birkaçının terikeden belli bir miktar mal veya bir şey üzerine anlaşarak terikeden çıkması”⁴² durumu olan teharüc hususu anlatılmaktadır.

Bābü’r-Redd (91-105): İslam miras hukukunda red, “*Belli hisse sahipleri yani ashâb-ı ferâiz hisselerini aldıktan sonra kalanı alacak asabe yoksa ve terike de artmış ise artan terikenin yine aynı mirasçılara -hisselerine göre- geri verilmesi*”⁴³ şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu durumda metinde de belirtildiği gibi eşler pay alamaz. Bu bölümde miras hukukunda red durumu ayrıntılı bir şekilde basamaklarıyla anlatılmaktadır.

Bābü’l-Münâsaġa (106-113): “Bir mirasın paylaşılmasından önce vefat eden mirasçının payının kendi vârislerine intikalinin hesaplanması”⁴⁴ olarak tanımlanan münâsaġa meselesi

³⁷ Mehmet Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII, (1994): 37.

³⁸ Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” 28.

³⁹ Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” 28.

⁴⁰ Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” 32.

⁴¹ Hamdi Döndüren, “Avl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1991), 117.

⁴² Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” 40.

⁴³ Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” 37.

⁴⁴ Davut Yaylalı, “Münâsaġa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI (İstanbul 2020), 570.

anlatılmaktadır.

Bābun Tevrīşi Zevī'l-Erhām (114-115): “Ne asebe ve ne de belirli hisse sahibi olmayan”⁴⁵ yani bu iki sınıf dışında kalan kan akrabaları olarak tanımlanan zevī'l-erhāmın dört sınıfı anlatılmaktadır. Bu bölümden sonraki altı bölüm de zevī'l-erhām ve sınıfları üzerinedir.

Zevī'l-Erhām⁴⁶ (116): Zevī'l-erhāmın devamı niteliğindedir.

Şımf-ı Evvel (117-132): Zevī'l-erhāmın birinci sınıfı olan ölen kişinin kızının çocuklarının veya oğul kızının çocuklarının durumları ve bu durumda miras taksimindeki incelikler ve uygulamalar anlatılmaktadır

Şımf-ı Şānī (133-142): Zevī'l-erhāmın ikinci sınıfı olan kişinin sahih olmayan dede ve ninelerinin yani annesinin babası, annesinin babasının babası ve annesinin babasının annesinin mirastaki durumu ve uygulama şekilleri anlatılmaktadır.

Şımf-ı Sālīs (143-151): Zevī'l-erhāmın üçüncü sınıfı olan kişinin kız kardeş çocuklarının, baba anne bir veya baba bir erkek kardeşlerin kızlarının ve bunların çocuklarının, anne bir kardeşlerin çocuklarının yani kişinin yeğenlerinin mirastaki durumu ve uygulama şekilleri anlatılmaktadır.

Şımf-ı Rābi (152-156): Zevī'l-erhāmın dördüncü sınıfı olan amcalar ve bu yakınlıkta olan hala, teyze ve dayıların mirastaki durumu ve uygulama şekilleri anlatılmaktadır.

Faşlun Fī-Evlādihim (157-164): Zevī'l-erhāmın dördüncü sınıfının çocuklarının mirastaki durumu anlatılmaktadır.

Fī-Ma'rifeti'l-Hünsā (165): Hünsanın durumunun belirsizliği anlatılmaktadır. Miras hukukunda hünsanın mirastan alacağı pay, dört mezhebe göre şu şekilde belirlenmiştir: “Hanefi mezhebine göre erkek veya kadın olarak hangi durumda daha az pay alıyorsa kendisine o kadar pay verilir; çünkü hak iktisabında ihtimalle değil kesin delille hareket edilmesi esastır. Aynı şekilde bir hale göre vâris oluyor, diğerine göre olamıyorsa pay alamaz. Şâfî mezhebinde hünsâya ve hünsâdan etkilenen diğer mirasçılara alacaklarının en azı verilir. Fazlası hünsânın durumu belli oluncaya ya da vârislerle hünsâ arasında anlaşma sağlanıncaya kadar bekletilir. Mâlikîler ve Hanbelîler ise hünsâya erkek ve kadın olarak alacağı hisselerin ortalamasını vermişlerdir.”⁴⁷

Fī-Müddeti'l-Ḥaml (166-167): Hamile kadının karnındaki çocuğun mirastaki durumu anlatılmaktadır.

Bölümleri yukarıda zikredilen eser “**Fī-Müddeti'l-Ḥaml**” başlıklı bölümle son bulmaktadır ve tıpkı eserin giriş bölümünde bir mukaddime bölümünün olmaması gibi sonuç bölümünde de eserin bittiğine dair hatime ve dua bölümleri yer almamaktadır. Eser bu haliyle 33 bölümden meydana gelmiştir.

2.7. Eserin Kaynakları

Ferâ'izü'l-Manzûme'nin hangi kaynak eser/ler/den istifade edilerek kaleme alındığı açıkça belirtilmediğinden eserin kaynak/larına dair kesin konuşmak mümkün görünmüyor. Bununla

⁴⁵ Şener, “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler,” 42.

⁴⁶ Zevī'l-erham hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hamza Aktan, “Zevī'l-Erham”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV (İstanbul 2013), 307-308.

⁴⁷ Orhan Çeker, “Hünsâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII (İstanbul 1998), 492.

birlikte eserin muhtevası ve konuların işleniş sırası Osmanlı sahasında kaleme alınmış ve kaynak adı açıkça belirtilen diğer ferâiznâmelerle karşılaştırılınca Hâzık'ın eserini, Hanefî fâkihi Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 1200'den s.) *el-Muhtasar* ve *el-Ferâ'izü's-Secâvendiyye* adlarıyla da anılan *Ferâ'izü's-Sirâciyye*'sinden muhtasaran nazmettiği düşünülmektedir. Bilindiği üzere bu eser, her ne kadar Hanefî mezhebini esas alsada Kur'an'da net bir şekilde belirtilen miras hukukunun ihtilaflı meselelerini ve diğer İslâm hukuk ekollerinin görüşlerine de ihtiva ettiği için ferâiz ilminde en çok müracaat olunan kaynakların başında gelmektedir.⁴⁸ Bu yönüyle eserin Türk edebiyatında kaleme alınmış ferâiznâmelerin çok büyük bir çoğunluğuna kaynaklık ettiği görülmektedir.⁴⁹ Hâzık'ın da medrese müfredatında okutulan bu eseri, en mühim kısımlarını seçerek talebeleri için nazmen ihtisar ettiğini düşünüyoruz.

2.8. Eserin Nüshası

Ferâ'izü'l-Manzûme, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü Satın Alınanlar Koleksiyonu 35 numarada kayıtlı 43 varaklık bir mecmuanın 1^b-19^b varakları arasında yer almaktadır. 170 x 235 (130 x 208) mm ölçülerindeki, soğuk şemseli, etrafı yaldızsız tek zencirekle süslü ve paftası bulut desenli siyah meşin ciltli eser, son dönem Avrupai kâğıt üzerine başlıkları sürh, metni ve haşiyeleri siyah mürekkeple yazılıdır. Yer yer rik'a hususiyetleri gösteren talik bir yazıyla kaleme alınan her sayfasında 4 beyit bulunan rekabeli bu eserin manzum kısımları arasına şerh yazılacak kadar bir boşluğun yanı sıra derkenara da haşiye ve talikat yazılacak kadar da boşluklar bırakılmıştır. Gerek bu boşluklar gerekse yer yer bu boşluklara ve derkenara kaydedilen minhuvatlar, eserin bir medresede okunmak üzere istinsah olunduğunu göstermektedir. Ferağ kaydına göre eser, Yûsuf el-Fennî tarafından Zilkade 1232/Eylül-Ekim 1817'de istinsah olunmuştur. Bunun dışında zahriyede Hüseyin Lütî adına 17 Şevval 1336/26 Temmuz 1918 tarihli bir temellük kaydı bulunmaktadır. Eser, Erzurum'dan çokça yazma eser temin eden Münip Yıldırğan'dan satın alınmıştır. Bu açıdan eserin, vaktinde Erzurum medreselerinde okuyan bir zatın terekesinden çıkmış olma ihtimali yüksektir.

Başı: Dört hûkûk eyler ta'alluk meyyitiñ emvâline

Evvelâ techîzdir ammâ münâsib hâline

Sonu: İbn-i vâhid hişsesi eshâmda tevķif olur

Zü-sihâma hişsesinden nâķısı teklif olur

Metin

[1^b] **Hâzâ Ferâ'izü'l-Manzûme Li-Hâzıkı'l-Merhûm**

Bismillâhirrahmânirrahîm

(fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün)

1 Dört hûkûk eyler ta'alluk meyyitiñ emvâline

Evvelâ techîzdir ammâ münâsib hâline

⁴⁸ Ferhat Koca, "El-Ferâizü's-Sirâciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII (İstanbul 1995), 367.

⁴⁹ Güler, "Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-Nâmeler", 28.

- 2 Ba'd-ez-în mālından erbāb-ı dūyūn hāḡḡın bulur
Şūlş mālından vaşiyet var ise tenfīz olur
- 3 Naşş ile vāriş olanlar bāḡī taḡsīm eder
İbtidā ehl-i ferā'iz sehmini taḡdīm eder
- 4 Ba'd-ez-ān olsa 'uşūbet līk bā-vech-i neseb
Ba'd-e[z-ān] olsa 'uşūbet līk bā-vech-i sebeb
- [2^a] 5 Redd olur şonra zevī'l-farza bi-miḡdār-ı hūḡūḡ
Līk zevceyn olsa bu reddən aḡa hīḡ ḡişşe yok
- 6 Bunlar olmazsa zevī'l-erḡām olur vāriş aḡa
Ba'd-[ez-în] mevle'l-müvālāta verürler dā'imā
- 7 Ğayra da'vā-yı nesebdir ba'd-ez-ān ikrār ile
Şūlşe zā'idle vaşiyet mu'teber işrār ile
- 8 Olmasa mevcūd ammā zıkr olanlardan biri
Oldı beytü'l-māl ancak māl-i metrūkuḡ yeri
- Māni'-i İrs Olanları Beyān İder**
- [2^b] 9 Ğāfil olma dört şey oldı māni'-i mīrāş olan
Rıḡḡ u ḡatlı u iḡtilāf-ı dīn ü dār oldı hemān
- Ta'dād-ı Aşḡāb-ı Ferā'iz**
- 10 On ikidir naşş ile farz ehli dördü er ḡişi
On iki de ehl-i farzın sekkizi oldı dişi
- 11 Ebb ü cedd ü aḡ li-ümmin rābi'i şevher olur
Zevce bint ü bint-i ibn ü rābi'i māder olur
- 12 Cedde vü uḡt oldı ammā līk uḡt üç nev'ile
Bunlar aşḡāb-ı ferā'izdir kitāb u şer'ile
- [3^a] **Aḡvāl-i Eb**
- 13 Diḡle ey ḡālib ki ancak üç olur aḡvāl-i eb
Farz-ı muḡlaḡ farzıla ta'sīb ü ta'sīb oldı hep
- 14 İbn ölürse farz-ı muḡlaḡ ḡişşe ancak süds alur
Bint ölürse ḡişşesinde ḡayri mā-yebḡā olur
- 15 Bunlar olmazsa 'uşūbetle anıḡdır cümle māl
ḡabz eder ta'sīb ile emvālını bī-ḡil u ḡāl

Aḥvāl-i Cedd

- [3^b] 16 Böyledir aḥvāl-i ceddin eb bulunmazsa eger
Eb bulunduğda aşıldır ceddini isḳāt eder

Aḥvāl-i Evlād-i Ümm

- 17 Vardır evlād-ı üme [gel] diñle kim üç dürlü ḥāl
Vāhid olsa süds alur zā'id olunca şulş-i māl
18 Līk kısmetde berāberdir anasıyla zükūr
Cümlesi evlād u eb ü ced ile sākıt olur

Aḥvāl-i Zevceyn

- [4^a] 19 Zevc için vardır demişler ey birāder iki ḥāl
Nışf alur olmazsa evlādı olunca rub'-ı māl
20 Vard[ur]ur zevcāt için de er mişāli iki ḥāl
Rub' alur evlād olmazsa olunca şümn-i māl

Aḥvāl-i Benāt-i Şulbiyye

- 21 Diñle kim derler benāt-ı şulb için üç ḥāl var
Ey birāder eyleyem taḳrīr olsun yādigār
22 Bir olunca nışf alur şulşāndır li'l-işneyeyn
İbn ölünce li'z-zekerdır mişl-i ḥazzi'l-ünseyeyn

[4^b] Aḥvāl-i Benātü'l-İbn

- 23 Böyledir ḥāli benātü'l-ibn olunca ey aḥī
Bunlar için līk üç ḥāl-i digər vardır daḥı
24 Bint-i şulbiyye bir olsa süds olurmuş bī-gümān
Olsa şulbiyye iki yoḳdur naşībi ey cüvān
25 Ger ḥizāsında yāḥud esfelde olsa bir ḡulām
Li'z-zekerdır mişl-i ḥazzi'l-ünseyeyn aña tamām
26 İbn olunca bunları bi'l-cümle eyler sākıtāt
Sākıt olmaz ibn ile ammā ki şulbiyye benāt

Aḥvāl-i Aḥavāt

- 27 Kız qarındaşı öz olsa dediler beş dürlü ḥāl
Vāhide olsa nışıfdır zā'ide şulşān-ı māl
[5^a] 28 Öz qarındaşı bulunduğda 'uşübetle aña

- Erkege iki verürler dişiye bir dā'imā
29 Kıbz ederler bākiyi bint olsa yāhud bint-i ibn
Ec'alū'l-aḥvāt ile ta'şībi sābitdir hemīn
30 Ebb ü cedd ü ibn ü ibn-i ibn ile sākıt olur
Buñlarıñ bu ḥāl ile beş ḥāl iitmāmın bulur
31 Bunlar olmazsa li-eb aḥvāt olur mīrās-ḥār
Vāhide ancak nışıfdir zā'ide şūlsān var
32 Bir kız olsa öz qarındaşı südüdür ḥışsesi
Aḥ li-eb olsa olur ta'şīb gezer kışşası
[5^b] 33 Hem 'uşūbetdir benāt u hem benāt-ı ibn ile
Sākıt olur ebb ü cedd ü ibn ü ibn-i ibn ile

Aḥvāl-i Ümm

- 34 Ey birāder üç olur aḥvāl-i ümm işbāt ile
Süds olur evlād ile hem iḥvet ü aḥvāt ile
35 Şūls-i küdür bunlar olmazsa katı a'lā olur
Zevce ü zevce olsa ammā şūls-i mā-yebkā olur
36 Cedd bulunsa eb yerinde üm içindir şūls-i māl
Şūls-i bākīdir Ebū Yūsuf katında aña ḥāl
[6^a] 37 Muṭlakā cedde için [hem] süds oldu sābitāt
Ümm ile yekpāresi olur demişler sākītāt
38 Cānib-i ebden olanlar ebb ile sākıt olur
Cedd ile hem ümm-i ebden ğayrisi hābiṭ olur
39 Cedde-i ḳurbā ile bu'dā olur maḥcüb-ter
Vārişe olsun gerek olmazsa daḥı ḥüb-ter

Aḥvāl-i 'Aşebe

- 40 Oldı üç dürlü 'uşūbet şāhib-i ta'bīr ile
Biri bi'z-zāt u biri bi'l-ğayr u āḥir ğayr ile
[6^b] 41 Cüz'-i meyyit aşl-i meyyit cüz'-i vālid cüz'-i ced
Böyle tertīb üzre taḳdīm oldu mīrāsa ebed
42 İki vech üzre qarābet meyyite evlā olur
Zü-'uşūbet muṭlakā erkek olur ünşā olur

‘Aşabe Bi-Ġayrihi

- 43 Kim olur zāt-ı ‘uşūbet aḥ ile nisvāndan
Ol nisādır farz oldı nıṣf ile şūlşāndan
44 Ol nisā kim farz erbābı degildir ey ġanī
Er qarındaşı bulunsa eylemez ta‘şīb anı

‘Aşabe Ma‘a’l-Ġayr

- 45 Bint ile uḥt oldılar zāt-ı ‘uşūbet ey cüvān
Bi’n-neseb oldı ‘uşūbet şāḥibi bunlar hemān

[7^a]**‘Aşabe-i Sebebiyye**

- 46 Bi’s-sebeb mevle’l-‘atakā zü ‘uşūbetden olur
Ba’d-[ez-ān] mevlāya ta‘şībī olanlardan zükūr
47 Mu‘taḥından ġayra yoḡdur ‘avrete hergiz velā
Mu‘taḥın hem mu‘taḥı mu‘taḥ gibidir muṭlaḳā
48 Mālik olsa maḥreminden bir ḳula mu‘taḥ olur
Mālik oldıġı gibi mevlālıġı mülḥaḳ olur

Bābu’l-Ḥac̣b

- 49 Ḥac̣b idenler iki dürlüdür eyā şāḥib-hüner
Ḥac̣b-i noḳşāndır birisi ḥac̣b-i ḥırmāndır diġer
50 Beş neferdir ḥac̣b-ı noḳşān ehli aḡla ey püser
Zevc ü zevce ümm ü bintü’l-ibn olur şaḥs-ı diġer
51 Ḥāmis oldı ḳız qarındaşı velī olsa li-eb
Ḥac̣b-i ḥırmāndır o kim vāriş olurmuş teşne leb
[7^b] 52 İki fırḳa oldılar vāriş olan aḥvālile
Fırḳa-i ūlā degil maḥrūm hīçbir ḥālile
53 Fırḳa-i uḥrā olur bir ḥālile maḥcūb-ter
Līk bir ḥāl-i diġerle vāriş-i mergūb-ter
54 Fırḳa-i ūlā daḡı altı neferdir bī-ġümān
İbn ü eb ü zevc ü zevce ümm ü bint oldı hemān
55 Fırḳa-i uḥrā odur kim aḳrebi vāriş olur
Zü-‘uşūbetden olunca eb‘adı maḥrūm ḳalır

Bābun Mehārici’l-Furūz

- [8^a] 56 İki nev‘ üzre demişlerdir fūrūz olan kūsūr

- Herbiriniñ maḥreciñ bilmek ehemdir bī-ḳuṣūr
57 Nev‘-i evvel nıṣf u rub‘ u şümn olur biri daḥı
Nev‘-i şānī şülş ü şülşān u südüsdür ey aḥī
58 Bir bir olsa her biriniñ maḥreci ma‘lūmdur
Nıṣfa maḥrec iki oldığı daḥı meczūmdur
59 Nev‘-i evvelden iki cem‘ olsa yāḥud üç eger
Dörtür maḥrec aña yāḥud sekizdir ey püser
60 Nev‘-i şānīden iki üç cem‘ olursa ey cüvān
Şülş ü şülşānda üç oldı ğayrīde altı hemān
[8^b] 61 Nev‘-i şānīden bir iki üç nıṣıfla olsa ḥalt
Altıdır maḥrec kūsūra eylemez zinhār ḥabt
62 Rub‘ olursa muḥtalaṭ çün nev‘-i şāniye eger
Ĝāfil olma oldı kesriñ maḥreci işneyn ‘aşer
63 Şümn olursa muḥtalaṭ yā nev‘-i şānī⁵⁰ aḥla hem
Maḥreci ancak yigirmi dörd olur bī-pīş ü kem

Bābu’l-‘Avl

- 64 Maḥrec üzre ḳısmet olduḳda siḥām olsa ziyād
Cüz’i maḥrecden ziyāde etmek oldı i‘tiyād⁵¹
[9^a] 65 Yedidir maḥrec kūsūr-ı farza bilgil ey hümām
Dörtde ‘avl olmaz velākin üçde ‘avl olur tamām
66 Altı ‘avl eyler yediden çak varınca ona dek
On iki çak on yediye ‘avl[i] bī-reyb ü şek
67 ‘Avl yigirmi yediden zāyid olmaz ‘indenā
Maḥrec-i ehl-i ferā’iz çün yigirmi dörd ola

Fī-Ma‘rifetihī’t-Temāşül ve’t-Tedāḥul ve’t-Tevāfuḳ ve’t-Tebāyün

- 68 Var temāşül ger müsāvī olsalar iki ‘aded
İḥtilāfī i‘tibārī ğayri fehmi etme meded
69 Bir ‘aded kim āḥiri isḳāt ile ifnā eder
Ol ‘adedlerde tedāḥul var deyü imā eder

⁵⁰ Metinde “bi-envā‘-ı şānī” şeklinde yazılmıştır. Vezin gereği yukarıdaki şekilde tamir edildi.

⁵¹ Metinde “i‘tibār” şeklinde yazılmıştır. Anlam ve kafiye gereği yukarıdaki şekilde tamir edildi.

- [9^b] 70 Ğayri bir āhir ‘aded eylerse ifnā-yı ‘aded
 71 Kānķı kesre maħrec ise ol olur vefķ-i ‘aded
 Etmese vāhıdden özge bir ‘aded ifnā anı
 Ol ‘adedlerde tebāyün vardır aňla [sen] buňı

Bābu’t-Taşhīh

- 72 Ey birāder va[r]dur[ur] taşhīhde yedi uşul
 Eyleyem bir bir beyān cān u gönülde kıl kabūl
 73 Ol uşulden üçidir beyne’s-sihāmi ve’r-rü’ūs
 Dördü de oldı anıň beyne’r-rü’üsi ve’r-rü’ūs
 [10^a] 74 Biri oldur her farīķa oldığı dem inķısām
 Her biriniň hışşesinde olmaya kesr-i sihām

Ve’s-sānī

- 75 Bir farīķa ancak olduğda eger kesr-i sihām
 Kıl nazar beyne’r-rü’üsi ve’s-sihāma ey hümām
 76 Ger tevāfuķ olsa vefķi aşla vur ey nev-cüvān
 Ger tebāyün olsa vur aşla rü’üsü ol zamān
 77 Fırķa-i vāhıdden ekşerde bulunsa kesr eger
 Olsa a’dād-ı rü’üsünde temāşül ey püser
 78 Bilmek istersen eger taşhīhin[i] ey nev-cüvān
 Ol ‘adedlerden birini aşla đarb eyle hemān
 79 Ba’zı a’dād-ı rü’üsünde tedāhul olsa hem
 Ekşer a’dādı aşla đarb ederlermiş o dem
 [10^b] 80 Ger tevāfuķ olsa a’dād-ı rü’üsünde n’ider
 Vefķini ol āhiriň hem cümlesine đarb eder
 81 Hāşıl-ı đarbı alur vefķin bulursa ba’d-ez-īn
 Āhiriň mecmū’ına ol vefķi đarb eyler hemīn
 82 Her neye bāliđ olursa bāliđi aşla vurur
 Hāşıl-ı đarbı alur kim mes’ele hāşıl olur
 83 Ger tebāyün olsa a’dād-ı rü’üsünde ‘ayān
 Cümleyi vur cümleye ol hāşılı aşla hemān
 84 Her ferīķiň sehmini bilmek dilerseň ey cüvān

- Hişseyi ɗarb eyle var maɗrüb-ı aşla ol zamān
[11^a] 85 Olsa sehmi her biriñ ol fırkadan bī-reyb ü şek
Hişşesini fırkanun her birine taqsīm gerek
86 Hārici maɗrüb-ı aşla ɗarb ederseñ ol zamān
Hāşıl-ı ɗarbdan olur her birine hisse ‘ayān
Fi-Ḳısmeti’t-Tereketi Beyne’l-Vereseti
87 Sehmini her vārişñ ɗarb eyle naqd-i māla hem
Meblağı taşhīhe taqsīm etmedir şonra ehem
88 Māl ile taşhīh beyninde tevāfuḵ olsa ger
Sehmini her vārişñ ol vefḵ-i māla ɗarb eder
[11^b] 89 Vefḵ-i taşhīhe eder taqsīm şonra hāşılı
Hāric-i ḵısmet ne olsa hişşe[si] olur celī
Fi’t-Taḥārüc
90 Olsa bir vāriş muşālih sehmi taşhīhden çıkar
Şonra ḵısmetde siḥām-ı bāḵiye bāḵī deger
Bābü’r-Redd
91 Artıḵ olsa maḥrec-i farz-i zevi’l-eshāmdan
Müstaḥaḵḵı olmasa bir kimse ḥāş u ‘āmdan
92 Ehl-i farza redd olur ammā bi-miḵdār-i siḥām
Līk zevceyn olsa reddin hişşe yoḵdur ey hümām
[12^a] 93 Men yureddu cins-i vāḥid olmasa men lā yured
Mes’ele ancaḵ rü’ūsı men yuredden oldı ‘ad
94 Yine evvelki gibi ger olmasa men lā yured
İki cins olsa yāḥud üç cins olunca men yured
95 Cem’ olur her biriniñ sehmi ne varsa bi’t-tamām
Mes’ele mecmū’-ı sehminden olur ey nīk-nām
96 Cins-i vāḥidle ma’an men lā yured olsa eger
Maḥrecinde lā yuredde farzı vir de ḵıl nazār
97 Ḳısmet olsa çün rü’ūs-ı men yuredde müstaḵīm
Ḍarba ḥācet yoḵdur olmaz ḵısmetiñ zīrā saḵīm
[12^b] 98 Müstaḵīm olmazsa bāḵī çün rü’ūsa ey cüvān

- Vefkini vur maḥrec-i men lā yuredde ol zamān
99 Ger tebāyün olsa a‘dād-ı rü‘ūsı darb kııl
Maḥrec-i men lā yuredde ḥāşılı taşḥīḥ bil
100 Men yuredden iki kısmıyla ola men lā yured
Maḥrec-i men lā yuredden bākiyi var eyle ‘ad
101 Mes’ele-i men yuredde kısmet eyle [ey] püser
Müstaḳīm olsa saña dünyā vü māfihā deger
102 Müstaḳīm olmazsa cem‘ola cemī‘-i mes’ele
Maḥrec-i men lā yuredde darb ile ḥāşıl ola
[13^a] 103 Ba‘d-e[z-īn] men lā yurediñ sehmini var darb kııl
Mes’ele-i men yuredde sehmini meczūm bil
104 Men yureddiñ sehmini darb eyle daḥı ol zamān
Maḥrec-i men lā yuredden bākiye ey nev-cüvān
105 Ğāfil olma her rü‘ūsa sehmi olduḡda saḳīm
Sābıkan mezkūr olan taşḥīḥ ile kııl müstaḳīm

Bābü’l-Münāsaḥa

- 106** Mes’ele-i meyyit-i evvel nedir taşḥīḥ kııl
Ḥişşesi ol meyyitiñ n’oldısa evvel anla bil
107 Mes’ele-i meyyit-i şānī daḥı taşḥīḥ olur
Evvelin sehmi yediñde ḥıfz olup taşḥīḥ olur
108 Ba‘d-[ez-īn] elde olan ol ḥisseye eyle nazār
Nāgehān taşḥīḥi şānīye mümāşil olsa ger
109 Kısmet eyle ḥisse-i taşḥīḥ-i şānīye o dem
Darba ḥācet ḳalmaz āsān-ter olur çekme elem
[13^b] 110 Olsa ger taşḥīḥ-i şānīye muvāfiḳ n’itmeli
Evvelin taşḥīḥi vefk-i şānīye darb etmeli
111 Olsa ger taşḥīḥ-i şānīye mübāyin mes’ele
Evvelin taşḥīḥi vur şānīye kim ḥāşıl ola
112 Meyyit-i evvelde vur vārişleriñ sehmin hemān
Yā tasayyuh şāniye yā vefkine ey nev-cüvān
113 Darb edermiş meyyit-i şānīde vārişler siḥām

Elde olan hisşeye yā vefkine olur tamām

Bābun Tevrīşi Zevi'l-Erḥām

- [14^a] 114 Zü-raḥimdir intimāsı meyyite ola tamām
Akrabādan zü- 'uşūbet olmaya hem zü-sihām
115 Dört şınf üzre e'imme böyle tertīb etdiler
Herbirini zabṭ için ṭullāba terḡīb etdiler

Zevi'l-Erḥām

- 116 Cüz'-i meyyit aṣl-ı meyyit cüz'-i ümm ü cüz'-i eb
Cüz'-i ceddeyn oldı fikr olsa olur ma'lüm hep

Şımf-ı Evvel

- 117 Ğāfıl olma şımf-ı evvel oldı evlād-ı benāt
Hem daḡı ebnā'-ı meyyitden benāt-ı sāfilāt
118 Akrabi mīrāşa olupdur bu şımfı ey aḡı
Müstevī olduğda ulı vāriş evlādı daḡı
[14^b] 119 Olmasa evlād-ı vāriş oldıḡı dem müstevī
Olsa yāḡud cümlesi evlād-ı vārişden ḡavī
120 Fer'e olmuşdur Ebū Yūsuf ḡatında iḡtisām
Aşl bir olsun şıfatda muḡtelif olsun tamām
121 Līk Şeybānī' uşūle eyler ol demde nazar
Müttefiḡ olsa şıfatda öylece taḡsīm eder
122 Muḡtelif olduğda verdi fer'e mīrāş-ı uşūl
Böyledir eşher rivāyet A'zamī'den ḡıl ḡabūl
123 Olsa evlād-ı benāt içre butūn-ı muḡtelif
Evvel-i baṭn-ı ḡilāfe ḡısmet eylermiş selef
[15^a] 124 Ba'd-[ez-īn] bir ṭā'ife eyler zükūrı ey aḡı
Hem ināşı böylece bir ṭā'ife eyler daḡı
125 Her ne oldıysa zükūra cem' edüp eyler nazar
İḡtilāf olmazsa fer'e hisşeyi ḡısmet eder
126 Baṭn-ı āḡırde daḡı ta ki bulunsa iḡtilāf
ḡısmet eyler anlara elde ne varsa bī-ḡilāf
127 Ba'd-[ez-īn] ebdān-ı fer'a ḡısmet eyler ol zamān

- Erkege iki verür dişiye bir ey nev-cüvān
- 128** Anladınsa böyledir hāl-i ināşın kışşası
Evvelā kısmet olur a'lā hilāfa hişşesi
- [15^b] 129** Elde her ne varsa fer'e kısmet eyler ol zamān
Böyle zabt etmek gerek olsun hemān hātır-nişān
- 130** Vaşfi aşlından alur ammā ki fer'inden 'aded
Böylece kısmet eder Şeybānī zabt eyle meded
- 131** İ'tibār eyler cihānı hem Ebū Yūsuf İmām
İ'tibārı līk ebdān-ı fūrū'unda tamām
- 132** İ'tibār eyler Muḥammed līk aşlında hemīn
Var mişāl-i fikr ile sen bul eyā şāhib-yaḳīn
- Şımf-ı Şānī**
- [16^a] 133** Şımf-ı şānī kim olur deyü olursa iltifāt
Cedd ü ceddeden olanlar sākıtūn u sākıtāt
- 134** Bunlarıñ da aḳrebi mīrāşa olupdur hemān
Olsa da ḳanḳı cihetden intimāsı ey cüvān
- 135** Ol zamān kim bunlarıñ ḳurbı olunca müstevī
İçlerinden bunlarıñ müdlī bi-vārişdir ḳavī
- 136** Olmasa müdlī bi-vāriş içlerinde ey aḳī
Olsa yāḳud cümlesi müdlī bi-vāriş bir daḳı
- 137** Müttefik olsa şıfatda cümle men yüdlī⁵² bihim
Müttaḳid olsa ḳarābetde daḳı ol dem mühim
- [16^b] 138** Vācib oldı kısmet ebdāne o demde ey aḳī
Vaşf-ı ebdānı fūrū'ı i'tibār etmek daḳı
- 139** Müstevīde olsa müdlīye şıfatda muḳtelif
Etdi kısmet evvel-i baḳn-ı hilāf üzre selef
- 140** Şımf-ı evvelde nice taḳsīm olunduysa hemān
Var ḳıyās it öylece taḳsīm olur ey nev-cüvān
- 141** Müstevī olsa ḳarābetde bulunsa iḳtilāf

⁵² Metinde “يدلو” şeklindedir. Anlam gereği tamir olundu.

- Kimisi eb cānibinde kimisi üm bī-ḥilāf
142 Cānib-i ebde olanıñ ḥişşesi şülşān olur
Cānib-i ümde olana şülş olur nokşān olur
- [17^a] **Şımf-ı Sālis**
- 143 Şımf-ı sālis kim desıñ hemşire-zāde evvelā
Hem benü'l-iḥvetü li-üm hem benātı muṭlaḳā
144 Evveli mīrāşa evlā oldı ey sāhib-yāḳīn
Şımf-ı sālis şımf-ı evvel gibi olmuşdur hemīn
145 İçlerinde aḳreb olur ise müstevī⁵³
Ḳurb ile hīçbirisi olmazsa mīrāşa ḳavī
146 Zü-‘uşūbetden olan evlād oldı müntehī
Ancaḳ evlād-ı zevi’l-erḥām ḳalmışdır tehī
- [17^b] 147 İçlerinde zü-‘uşūbetden veled olmazsa ger
Olsa yāḥud cümlesi evlād-ı ta‘şīb ey püser
148 Zü-‘uşūbetden ola evlād ba‘zı zü-sihām
Ġāfil olma böyle ḥükm etdi Ebū Yūsuf İmām
149 Bi’l-ḳarābet bunlarıñ ḳanḳısı kim aḳvā olur
Ancaḳ ol mīrāşı aḥḳe cümleden evlā olur
150 Ḳısmet eyler iḥvet ü iḥvāna Şeybānī İmām
İ‘tibār eyler uşūlünde fūrū‘ı bi’t-tamām
151 Her farīḳa ne işābet eyler ise ey püser
Ol fūrū‘a ba‘dehu ol ḥişşeyi taḳsīm eder
- [18^a] **Şımf-ı Rābi‘**
- 152 Şımf-ı rābi‘ muṭlaḳā aḥvālile ḥālātdır
Daḥı a‘māmı li-üm muṭlaḳā ‘ammātdır
153 Mütteḥid olsa ḳarābetde bu mecmū‘ ey cüvān
Bunlarıñ aḳvāsı evlā oldı mīrāşa hemān
154 Müstevī olsa ḳarābetde inās ile zükūr
İḳtisāmı mişl-i ḥazzi’l-ünşeyeyn ile olur
155 Ḥayyiz-i ḳurbetde olsa iḥtilāfi ey püser

⁵³ Bu mısra da istinsahtan kaynaklanan bir vezin hatası vardır.

- Kimi olsa cānib-i ebden kimi ümden eger
 [18^b] 156 Cānib-i ebden olanıñ hişşesi şülşān olur
 Cānib-i ümden olanıñ şülş olur noqşan olur

Faşlun Fī-Evlādihim

- 157 Bunlarıñ evlādınıñ hükmi dağı ey nev-cüvān
 Şınf-ı evvelde nice oldıysa öyle bil hemān
 158 Dağı hayyizde berāber olsa kurbı müstevī
 Aḥz eder mīrāşı ancak kankısı olsa kavī
 159 Hayyiz-i kurb u qarābetde bulunsa istivā
 Zü-‘uşūbetden veled mīrāşa olmuşdur sezā
 160 Kurbı olsa müstevī hayyizde olsa iḥtilāf
 Cānib-i ebden kimisi cānib-i ümden ḥilāf
 [19^a] 161 Cānib-i ebden olanlar hişşe-i şülşān alur
 Cānib-i ümden olanlar şülş alur noqşān alur
 162 Her farīka kısmeti olduḡda maqşūr ey püser
 Der Ebū Yūsuf kim ebdān-ı fūrū‘adır nazār
 163 Der Muḡammed i‘tibār olur uşūlünde tamām
 Hem ‘adād u hem cihāt-ı fer‘-i kablü’l-inkışām
 164 Evvel-i batn-ı ḥilāfa ba‘d-e[z-īn] kısmet eder
 Her ne olsa hişşeyi fer‘[in]e vermiş ey püser

[19^b] **Fī-Ma‘rifeti’l-Ḥünşā**

- 165 Diñle ey tālib nedir ḥünşā-yı müşkil hişşesi
 Hāletiniñ esvā‘ı oldı naşīb ü kışşası

Fī-Müddeti’l-Ḥaml

- 166 İki yıldır A‘zamī’de müddet-i ḥaml ekşeri
 Sitte eşher olur ammā [hem] aqall ü kemteri
 167 İbn-i vāhid hişşesi eshāmda tevķīf olur
 Zü-sihāma hişşesinden nākışı teklīf olur

Bi-yedi’l-‘abdi’l-fakīri ilā-raḡmeti’llāhi te‘ālā Yūsufü’l-Fennī ḡaferehüma’l-Ġafūr Fī-Zā sene 1232

Sonuç

Erzurumlu Muhammed Hâzık tarafından kaleme alınan *Ferâ'izü'l-Manzûme* adlı eser üzerine hazırlanan bu çalışma ile biyografik/bibliyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bahse konu eser bilim dünyasına tanıtılmış; İslam'ın miras taksimini konu edinen ferâiznâme türüne, Erzurumlu Hâzık'ın hayatına ve eserlerine katkılarda bulunulmuştur. Yaptığımız inceleme neticesinde ise mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan *Ferâ'izü'l-Manzûme*'nin, Remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezni ile kaleme alındığı; 33 bölümden meydana gelen 167 beyitlik bu eserde şairin aruzu ve kafiyeyi son derece başarılı kullandığı belirlenmiştir. Erzurum müftülüğünün yanı sıra elli yıla yakın bir süre müderrislik yapan Hâzık'ın bu eseri son derece geniş kapsamlı olan ferâiz ilminin önemli metinlerini özetlemesi ve bilinmesi elzem kısımlarını manzum bir şekilde dillendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Eser, kendine has ve son derece geniş bir terminolojisi bulunan ferâiz ilminin en önemli kaidelerini ana hatlarıyla ele aldığı için doğal olarak külfetli bir dile sahiptir. Eserin bu yönü, metnin ferâiz ilminin terminolojisine aşına olmayan kişilerce anlaşılmasını bir hayli zorlaştırmaktadır. Fakat bu külfetli dil bilinçli bir tercih değil aksine bir zaruretten kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan şairin eserde, sohbet üslubunu benimsediği, talebelere nasihat ve tavsiye veren bir edayı tercih ettiği görülmektedir. Eserin şu an için bilinen tek nüshası Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü Satın Alınanlar Koleksiyonu 35 numarada kayıtlı bir eserin 1^b-19^b varakları arasında yer almaktadır. Söz konusu bu nüsha Yûsuf el-Fennî tarafından Zilkade 1232/Eylül-Ekim 1817'de istinsah olunmuştur.

Kaynakça

- Akpınar, Muhammet Raşit. "Manzum Ferâiz Edebiyatının Bir Örneği: Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî Efendi'nin Zübdetü'l-ferâiz İsimli Eseri." *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2023): 1411-1442.
- Aktan, Hamza, "Zevi'l-Erham", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV (İstanbul 2013), ss. 307-308.
- Arslan, Süleyman. "Mehmed Hâşim Efendi'nin Manzûm Ferâizi (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin)." Yüksek lisans tezi, Harran Üniveristesi, 2023.
- Ayaz, Eyüp Sertaç. *Manzûme-i Ferâ'iz*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Aydın, Ahmet. "Manzum Fıkıh Metinleri I." *Usul İslam Araştırmaları* 26 (2016): 137-170.
- Aydın, Ahmet. "Manzum Fıkıh Metinleri II." *Usul İslam Araştırmaları* 27 (2017): 73-100.
- Bardakoğlu, Ali. "Ferâiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII (İstanbul 1995), ss. 362-363.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamusu* 1-8. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1969.
- Çeker, Orhan, "Hünsâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII (İstanbul 1998), ss. 491-492.
- Çelebioğlu, Âmil. "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler." *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Dihudâ, Ali Ekber. *Lugatnâme-i Dihudâ* 1-16. ed. Muhammed Mu'in ve Cafer Şahidi. Tahran: Müessese-i Lugatname-i Dihuda, 1998.

- Döndüren, Hamdi. “Avl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1991), ss. 117-118.
- Eliaçık, Muhittin. “Denizlili Köralizade Es’ad Efendi’nin Mir’at-ı Ferâiz’i.” *Diyanet İlmi Dergi* 44/4 (2008): 121-144.
- Eliaçık, Muhittin. “Şemsi Paşa’nın Manzum Ve Muhtasar Vikâyetü’r-Rivâye Tercümesi.” *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* II (2009): 16-49.
- Erzurumlu Hâzık, *Dîvân*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Şevket Rado Yazmaları, 8, 1^b-78^a.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. *Erzurum Şairleri*. İstanbul: Sanâyi’-i Nefise Matbaası, 1927.
- Genç, Selim. “Şîri’nin Manzum Feraiz-nâmesi.” Yüksek lisans tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2021.
- Güftâ, Hüseyin. *Erzurumlu Şair Hâzık*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Güftâ, Hüseyin. “Hâzık Mehmed Efendi’nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni.” Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 1992.
- Güftâ, Hüseyin. *Erzurum’un Yüzleri Hâzık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Güler, Mehmet. “Türk Edebiyatında Manzum Ferâiz-nâmeler.” Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2015.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 25-46.
- Juynboll, Theodoor Willem. “Fera’iz”. *İslam Ansiklopedisi* IV (İstanbul 1979), ss. 551.
- Karaman, Hayreddin. “Asabe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III. (İstanbul 1991), ss. 452-453.
- Koca, Ferhat. “El-Ferâizü’s-Sirâciyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII (İstanbul 1995), ss. 367-368.
- Levend, Agâh Sırrı. “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 20 (1972): 35-80.
- Levend, Âgâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 2008.
- Mehmed Nusret. *Târîhçe-i Erzurum*. İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338.
- Okçu, Naci. “Hâzık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII (İstanbul 1998), ss. 122.
- Şener, Mehmet. “İslâm Miras Hukuku İle İlgili Terimler.” *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII, (1994): 25-42.
- Telkenaroğlu, Rahmi. “Osmanlı’dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları.” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 151-177.
- Yaylalı, Davut. “Münâseha”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI (İstanbul 2020), ss. 570.
- Yazıcı, Abdurrahman. “Üç Feraiz Metni Çerçevesinde Gelişen Müteahhirin Dönemi Feraiz Literatürü.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2017): 147-192.

Extended Summary

Classical Turkish literature, which takes its theoretical and aesthetic principles from Islamic culture, is a literature in which the religious aspect is at the forefront in terms of subject and content. Referring to this aspect, it should be stated that the most important and fruitful products of classical Turkish literature, which is also called "Islamic Turkish Literature" or "Turkish Literature of the Age of Ummah", are undoubtedly religious works. Turkish poets, who received extremely good madrasah education and learned Arabic and Persian as well as their mother tongues, wrote works with religious content on a wide range of subjects, with the inspiration they received from religious sources. These works have accumulated a significant amount over time, paving the way for the emergence of literary genres with religious content. One of the most common examples of these literary genres in Turkish literature is ferâiznâmes. Ferâiznâme is formed by combining the words "ferâiz", which is the plural of the word "farîza", which derives from the word 'farz' and means "something that is appreciated and determined, a determined share", and the words "nâme", which means "letter, book, magazine" in Persian. In its most general definition, it is the name given to religious works in verse and prose written on the science of feraiz, which deals with the distribution of inheritance in Islam.

The oldest known example of this literary genre in Anatolia is Kitâb-ı Ferâiz-i Manzûm, written by Larendeli Nişânî in the 15th century. In genre-specific studies, it has been determined that, apart from this work, 27 verse ferâiznâmes, whose authors can be identified, had been written between the 16th century to the 20th century. Again, in the studies carried out, in addition to these works, attention was also drawn to 5 verse ferâiznâmes of unknown authors. Among the verse examples of the genre, there are also examples written with Chagatai Turkish language features or in mixed language. In addition to the verse examples of the Ferâiznâme genre, its prose examples are as important for the development of the genre as its verse examples. An example of the verse ferâiz studies written with the aim of ensuring that the works taught and memorized in madrasahs can be easily remembered is Ferâ'izü'l-Manzûme, written by Allama Seyyid Muhammed Hâzık Efendi, one of the mudarrises of Erzurum Yazıcızâde and Feyziyye madrasahs. Hâzık, who worked as a mudarris for nearly fifty years and served as the mufti of Erzurum. He undoubtedly knew the science of feraiz extremely well, both theoretically and practically. Hâzık wrote this verse studies on feraiz, in which he outlined the important parts of the basic examples of the genre, so that his students in the madrasah could learn and memorize the science of farâiz more easily. This work, named Ferâ'izü'l-Manzûme, is very important in that it summarizes the important texts of the extremely comprehensive science of ferâiz and enumerates the parts that are essential to know.

Ferâ'izü'l-Manzûme, written in masnavi verse form, is the only example of a masnavi among Hâzık's poems that have survived to this day. In this masnavi of 167 couplets, which can be included in the group of short masnavis, it is seen that there are no sections such as tevhid, munacat, naat, miraciye, methiye, sebab-i telif and hatime, which are usually found in the classical masnavi arrangement. This first part of the work, which begins with an untitled introduction after the Bismillah, contains general information about the science of feraiz. Following the introduction, the work consists of 33 chapters in total. In this work, written in the *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* meter of Bahr-i Remel, it can be seen that the poet is extremely successful in terms of meter. Hâzık's Ferâ'izü'l-Manzûme is extremely successful in terms of rhyme as well as meter. It is felt that the poet particularly emphasized rhyme and redif in order to increase the literary aspect of the work by

concealing its didactic aspect. The work naturally has a cumbersome language as it outlines the most important principles of the science of feraiz, which has a unique and extremely broad terminology. This aspect of the work makes it very difficult to understand the text by people who are not familiar with the terminology of the science of feraiz. However, this burdensome language is not a conscious choice, but rather a necessity. On the other hand, it is seen that the poet adopted a conversational style in the work and preferred an attitude of giving advice and recommendation to the students. The only known copy of the work at the moment is located between sheets 1b-19b of a work registered in number 35 of the Seyfettin Özege Department Purchased Collection of Atatürk University Central Library. This copy at hand was copied by Yûsuf el-Fennî in Zilkâde 1232/September-October 1817. This study consists of a review and text publication prepared considering the relevant copy.